

Mikor lett tankönyvi adat Semmelweis tana?

*Egy elfeledett Semmelweis-tanítvány:
Szabadföldi Mihály (1820?–1867)*

Kiss László dr.

Az *Orvosi Hetilap* 1862. szeptember 7-én megjelent 36. száma közli a Vegyesek rovatban:

„Semmelweis Ignác, egyetemi tanár, az orvosok számára írt szülészeti tankönyvön dolgozik, mely szöveg közé nyomott rajzokkal ellátva, értékes tartalmának megfelelő csínnal fog kiállíttatni, úgy hogy minden tekintetben a külföldi azon szakmabeli legjelesebb munkákkal vetélkedni fogván, megjelenése méltán a magyar irodalom nyereségeül lesz tekinthető.”

E rövid – valószínűleg a lapszerkesztő, Markusovszky Lajos tollából származó – hír tehát azt közli az 1857-től megjelenő hetilap olvasóival, hogy Semmelweis az 1860 végén (1861-es dátummal) megjelent *Aetiologia* után újabb könyvön dolgozik. Nem szokványos bábakönyvet ír – azt már megírta tanársegédje, Fleischer József, 1857-ben¹ –, hanem illusztrált szülészeti tankönyvet orvosok számára! Az *Aetiologia*, azaz a *Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers* nem tankönyv volt. Semmelweis így határozta meg az Előszóban könyve célját, feladatát:

„E könyvem célja, hogy az Olvasónak bemutassam azon megfigyelések történetét, amelyeket e klinikán a fent említett időszakban² gyűjtöttem, és azt is feltárjam, miként kezdtem kételkedni a gyermekágyi láz mivoltáról és terjedéséről szóló eddigi tanításban, illetve miként alakítottam ki jelen meggyőződésemet a körülmények kényszerítő hatására. Mindezt pedig most azért teszem közzé, hogy az emberiség érdekében az Olvasót is meggyőzzem igazamról” [1].

Az *Aetiologia* tehát amolyan elméleti megalapozása lehetett volna a semmelweisi felismerésre alapozott új szülészetnek. Ezt egészíthette volna ki a gyakorlat számára készülő, az *Orvosi Hetilap* által mind tartalmát, mind formáját tekintve a külföldi szakkönyvekkel az összehasonlítást kiálló műként beharangozott magyar nyelvű szülészeti tankönyv. Sajnos a feltételes mód használata indokolt: az említett mű nem lett a magyar szakirodalom

nyeresége. Hagyatékában ilyen tárgyú kéziratot nem találtak. Pedig megjelenését nem csak a barátként talán elfogult Markusovszky üdvözölte volna lelkesen. Az *Orvosi Hetilap* konkurensként 1861-ben megindult *Gyógyászat* már első számában recenziót közölt az *Aetiologiáról*. A könyvet ismertető Földvári tanár e sorokkal fejezi be recenzióját:

„...Most forró ohajtásunk az, hogy szép tollából tanár úr egyik közel új évre magyar szülészettel vagy még inkább magyar nőkörtannal lépjen meg bennünket” [2].

Zárójelben jegyezzük meg, hogy a „Földvári tanár” aláírás mögött valószínűleg a *Gyógyászat* szerkesztője, Poór Imre rejtőzött, aki Duna-Földváron született és 1859-től a bőrgyógyászat magántanára volt. Hogy miért nem vállalta saját nevét, csak sejtethetjük – még ha túlzottan tartjuk is Semmelweisre vonatkoztatva a „nyílt” jelzőt – Benedek soraiból: Poór „kötekedő ember, a Markusovszky »klikk« – és ezen belül Semmelweis – nyílt ellensége” [3].

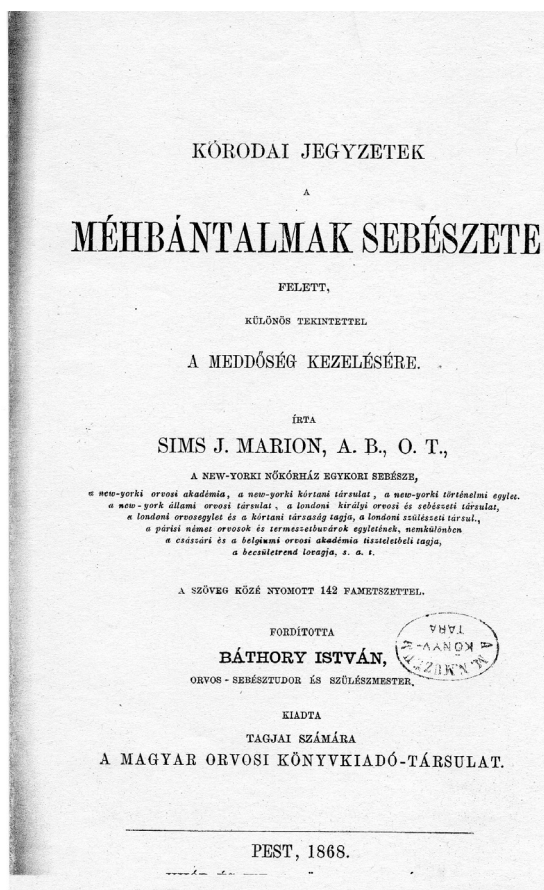
Nyílt titok volt viszont, láthattuk, hogy Semmelweis készült egy magyar nyelvű tankönyv megírására. Erre azonban végül is nem került sor, amint azt a legilletékesebb, Semmelweis terveinek legbizalmasabb ismerője, Markusovszky írja majd Semmelweis-nekrológiájában, a négy nappal Semmelweis halála után, 1865. augusztus 17-én, Pesten keltezett tárcájában:

„Semmelweis tanár magyar orvosi irodalmunk híjában, az orvosi könyvkiadó társulat alapító tagja s lapunk szorgalmas munkatársa volt. Ő mindenekelőtt hivatva leendett magyar szülészeti tankönyv írására, melynek, valamint egy nőkor-gyógyászati munkának kiállítását már régebben tervezte is. – A halál mindezen jeles munkálkodásnak s a szép reményeknek véget vetett” [4].

Semmelweis tehát nem tudta a gyermekágyi láz kórtanáról, okáról és megelőzéséről szóló tanítását tankönyvbe illeszteni. Holott erre nagy szükség lett volna, hiszen német nyelvű, terjedelmes *Aetiologia*-jának olvasására a magángyakorlatot űző, leterhelt orvosok nemigen szakíthattak időt. A Markusovszky által is, 1863-ban alapított Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat – valószínű-

¹ Fleischer J. Szülészeti. Kéziratból a bábák számára. Pest, 1857.

² Az I. bécsi szülészeti klinikán, 1844 és 1849 között.

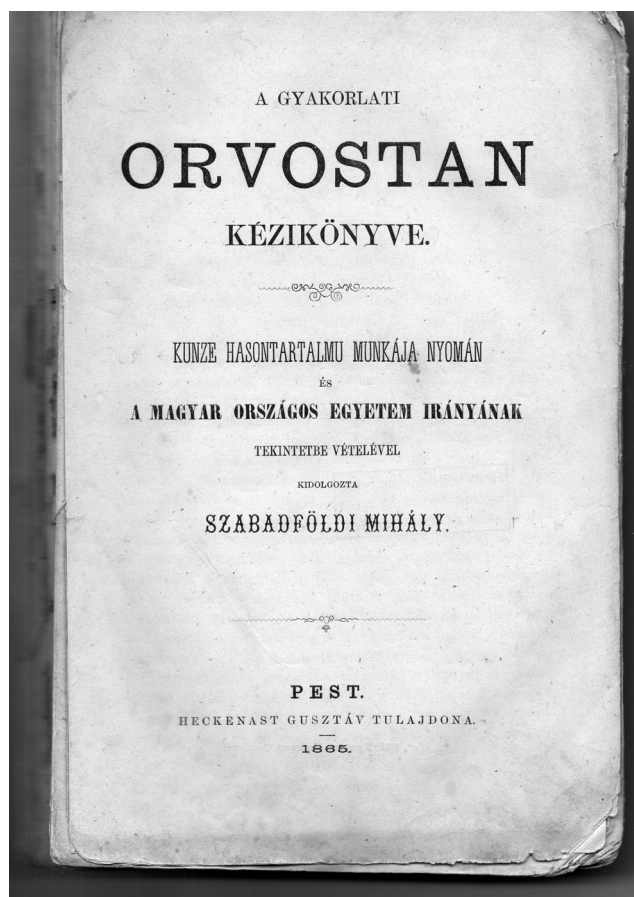
1. ábra | A Semmelweis volt tanársegédjének fordításában megjelent nőgyógyászati munka

leg Semmelweis eredeti munkájára számítva – nem tervezte idegen nyelvű szülészeti/nőgyógyászat magyarrá fordítását. A Társulat első nőgyógyászati munkája Semmelweis halála után három évvel jelent meg, Semmelweis utolsó tanársegédjének tollából (1. ábra). Arra pedig senki sem számított, hogy Semmelweis tana nem szülészeti/nőgyógyászati könyvben válik majd először tankönyvi adattá. Pedig ez történt! (2. ábra)

Alig egy hónappal Semmelweis halála után, 1865. szeptember 10-én az *Orvosi Hetilap* Könyvismertetés rovara az alábbi rövid recenziót közölte:

„A gyakorlati orvostan kézikönyve. Kunze hason tartalmú munkája nyomán és a magyar országos egyetem irányának tekintetbe vételével kidolgozta Szabadszöldi Mihály. Pest, Heckenast Gusztáv tulajdona, 1865. Nagy 8-rét 422 lap. 4 ft.

Ezen lap hasábjain Kunze »Compendium der praktischen Medicin« című munkácskájára ösmertetve volt, (1864. 324. l.) még pedig a szerző célját tekintve méltánylólólag, s ezért itt egyéb mondani valónk nincs, mint hogy a fordító ezen munka átültetésénél dicséretre méltó szorgalmat fejtett ki, s azon sajtó s egyéb hibák, melyek a német eredetiben itt-ott el vannak követve, meglehetősen kikerültek. A könyvet a múlt alkalommal, úgy mostan is, gyakorló orvosoknak ajánlhatjuk, kik már a na-

2. ábra | A Kunze-Szabadszöldi-tankönyv címlapja – ebben jelent meg először Semmelweis tana tankönyvi vételként

gyobb munkák tanulmányozásában többszörösen fáradtak, s egyik vagy másik esetben emlékeztetőre van szükségük. –a–” [5].

Hogy alkalmunk legyen a két recenzió összehasonlítására, olvassunk bele a szövegben jelzett „ösmertetésbe”. Dr. C. T. Kunze *Compendium der praktischen Medizin* című, 1863-ban az erlangeni Enke Nándor kiadásában megjelent könyvéről így vélekedik ismertetője:

„Elméletileg még nincs eldöntve, hogy a rövidletek (compendium) célszerűek-e, a gyakorlat azonban az olyatén munkák gyors elkelése által bebizonyította, hogy azokra ösmerteink jelen fejlettsége és műveltségünk jelen foka mellett szükség van... Megjegyzendő, hogy a szerző nemcsak az ún. belgyógyászati eseteket tárgyalja, hanem még a nő- és bőrbetegségeket is... Szóval Kunzet kezdőnek nem ajánlhatjuk, hanem az, ki a különös kór- és gyógytanban már otthonos, s időrovidsége miatt gyorsan áttekintést óhajt, meglehetősen használhatja” [6].

Ezt az ismertetést is a görög ábécé első betűje mögé bújó szerző írta. Mivel korábban, egy 1864. április 11-én Kolozsvárott kelt levelet is –a– írt, meg merjük kockáztatni a feltevést, hogy e jel mögött az ekkortájt a kolozsvári orvos-sebészeti intézet rendes tanáraként működő és számos, saját nevével is szignált könyvismertetés szerzőjét, Balogh Kálmánt (1835–1888) kell sejtenuk.

Balogh nem volt gyakorló orvos. Már 28 éves korától a szövettan magántanára és számos tudományos dolgozat szerzője. Ezek közül most csak a Semmelweis személyéhez fűzhető dolgozatára utalok: ő dolgozta fel szövettanilag a Semmelweis által 1863. június 22-én eltávolított petefészektojáslót [7]. Ha valóban ő volt –a–, akkor bizonyos mértékig megbocsátható neki, hogy nem sok szót vesztegetett egy „nem tudósoknak” szánt „rövidletre”. Azzal viszont hibát követett el, hogy nem figyelt fel a kompendium magyar változatának A nemző szervek bajjai című terjedelmes (286–328. o.) fejezetére. E fejezet 14 §-a A gyermekági méhlobok (*Metritides puerperales*) címet viseli, és három alfejezete van: a) Gyermekági méhbellob (323–325. o.), b) Gyermekági hashártyalob (*Peritonitis puerperalis*) (325–327. o.) és c) A gyermekági láz (*Febris puerperalis*) a 327–328. oldalakon.

Számunkra természetesen ez utolsó fejezet a legértékesebb. Már a kezdete sem szokványos – a többi fejezet a Bonczlelet/Kórjelzés/Gyógykezelés felosztást követi. A gyermekági láz (*Febris puerperalis*) fejezet viszont így indul:

„A gyermekági láz Semmelweis és Skoda szerint a testbe jutott vagy onnan származó állati anyagok rothadása által okozott posvéres (*septicus*) megbetegedés. A rothadó anyag vagy a vizsgáló ujj segítségével juttatik az ivarszervekbe, vagy pedig a levegőben tartalmaztatván, innen ragad a gyermekágysokra; vagy pedig végre megtörténhetik, hogy a szülés után netalán visszamaradt és rothadásba átment részek (peteburok, méhlepény, stb.) idézik elő ezen bajt. [Itt csillag utal a lábjegyzetre: „L. Semmelweis D. Aetiologie u. Prophylaxis d. Kindbett-fiebers. Pest, 1861.”]

A rohadási termények által előidézett kóros folyamat vagy közvetlenül a méhben kezdődik s itten genyedet és eves szétesést okoz, vagy pedig közvetlenül a vérbe vétetvén fel, hagymászerű [értsd: tífusz-szerű; K. L.] tüneteket idéz elő s a beteget megöli még mielőtt helyesítés (*localisatio*) történt volna.

A gyakorló orvosok nagy része ezen bajt gerj (*miasma*) által véli előidézettnek, de állításukat elegendőleg be nem bizonyíthatják, míg ellenkezőleg a főntebbi nézet a pesti szülkóródán nyert tapasztalatok alapján sokkal helyesebbnek tűnt elő” [8: 327].

Úgy gondoljuk, e bevezetés a legmarkánsabb példája annak, hogyan valósította meg Szabadszöldi a Pesten, 1865. április 21-én keltezett Előszavában kitűzött célját: „Alolirott czélszerűnek találta helyenként nemzeti egyetemünkön működő tanárainak nézeteit felemlíteni...” [8: Előszó]. Nem tudjuk, látta-e esetleg kéziratban a fenti sorokat Semmelweis. Ha igen, bizonyára örömmel olvasta azokat, mint ahogy elégedettséggel futhatta át a kis fejezet Gyógykezelés című részének következő mondatát is:

„A gyermekági láz második alakja [értsd: a helyesítés (*localisatio*) nélküli alak; K. L.] majdnem mindig halálos kimenetelű: ezen baj bekövetkezésének azonban elejét vehetjük lelkiismeretes tisztántartás, szellőztetés s a víz-

gáló kéz mosása által (halványvíz,³ chamaeleon,⁴ stb.).” [8: 328].

Sajnos nem tudjuk, hány példányban jelent a Saale folyó partján fekvő, szászországi Merseburgban⁵ gyakorló orvosként működő C. T. Kunze *Compendium*ának magyar változata. Orvosi bibliográfiánk csupán a Szabadszöldi-féle magyarítás egy kiadását, a most említett 1865-öst tartja számon [9].

Nem célja e dolgozatnak Szabadszöldi könyvének részletes elemzése, további érdekes magyar vonatkozásainak bemutatása. Annyit azonban érdemes tudni, hogy az akkor már méltán híres⁶ Heckenast Gusztáv (1811–1878) könyvnyomtatónak 1865-ben indított „orvosi tan- és kézikönyvek gyűjteménye” nevű vállalkozásának ez a könyv volt az első kötete [8: Hirdetés]. Mindenképpen be kell azonban mutatnunk a mára teljesen elfeledett Kunze-fordító Szabadszöldi Mihályt. Hiszen emlékezete tiszteletet érdemel ma is, és nem csak a Semmelweis-tan első magyar tankönyvi megjelenítőjeként!

A Hőgyes-féle Millenniumi Emlékkönyvben, az 1865/66. tanév orvosdoktor végzettjei között olvasható: „Szabadszöldy Mihály, Irsa, Pest megye” [10: 251]. Még ugyanabban a tanévben megszerzi a sebészdoktor címet is [10: 270]. Vagyis az 1840-es évek tájékán születhetett a ma Albertirsának nevezett településen. Diplomaszerezési éve egyben arra is utal, hogy az említett kompendiumot valószínűleg még medikusként fordította le! (Ezért nincs a neve előtt titulus.) Olyan medikusként, aki a szülészetet (és nőgyógyászatot) egyenesen Semmelweistől tanulhatta. Olyan medikusként, aki már negyedéves korában lapszemlét közölhet az *Orvosi Hetilap*ban [11].

Közl azonban saját kutatáson alapuló szakdolgozatot is. Sauer Ignác (1801–1863), a különös kór- és gyógytan professzora, az egyetem rektora az 1862/63. tanévben pályamű írását hirdette meg orvosnövendékek számára. A három jutalmazott szerző egyike Szabadszöldi volt, aki kísérletei eredményét „A lob természettani leírása” címmel háromrészes dolgozatban tette közzé 1863 nyarán az *Orvosi Hetilap* hasábjain [12]. Érdemes beleolvasni dolgozata bevezető részébe, amely egy medikustól szokatlanul merész célkitűzésre utal:

„...kitűzött célom ... tisztán eredeti és önálló, a szerzők nevének fényétől ment dolgozatot készíteni ... arról fogok szólni, miről saját magam érzékeivel kísérletek és vizsgálatok útján meggyőződtem...” [12: 627]. Az „ősforráshoz”, azaz a természethez kíván fordulni, amikor „lob” (gyulladás) előidézése céljából „zsíredényt” (glice-

³ Halvány – a klór rossz magyar neve (A Pallas nagy lexikona, VIII. kötet, 1894, 606).

⁴ Chamaeleon (minerale) – a kálium-permanganát korabeli neve (K. L.).

⁵ A város neve nem ismeretlen a magyarok előtt. 933. március 15-én Merseburg közelében szenvedték el a kalandozó magyarok első jelentős vereségüket I. (Madarász) Henrik szász hercegtől.

⁶ 1848. március 15-én Landerer és Heckenast „könyvnyomtató intézetében” láttak nyomdafestéket a szabad sajtó első termékei, Petőfi *Nemzeti dala* és a magyar nemzet kívánságainak 12 pontja.

rint) fecskendez tengeri nyúl⁷ mellhártyaüregébe, a hashártya üregébe „iblanylélt”⁸ juttat be „likat” csinálva a fehér vonalon [alba linea; K. L.], vagy a tengeri nyúl combizmába mésvízbe áztatott selyemszalagot húz. Kísérleteiből ilyen konklúziót von le: „A lob mindig izgatás eredményeként lép föl ... lobot jelezek mindenhol, hol a helybeli működés zavarának a hőmérsék emelkedését akár közvetve a lázzal, akár közvetlen mérés által összekötni tudom” [12: 674].

Ugyancsak medikusként „német minta szerint kidolgozta” és Pesten 1864-ben meg is jelent *A kopogtatás és hallgatódzás alapvonalai* című könyve. A német minta valószínűleg Skoda munkája lehetett, melynek 1864-ben már a 6. kiadása forgott közkezen. Csak bámuljuk Szabadföldi termékenységét – egy medikusnak hogyan juthatott minderre ideje, energiája? Ráadásul nem csak az orvosok figyelmét hívta fel magára. Gyakori előadója, vitázója a Természettudományi Egylet szaküléseinek is – 1863. december 9-én „a tapérzék élettanáról értekezik” [13: 190], 1864. február 24-én részt vesz a „tüdőhám feletti” vitában [13: 192], december 14-én „kísérletek a szív és légzésről” címmel tart előadást [13: 194]. Nagy érdeklődést, sőt sajtóbeli „pengeváltást” keltett az 1864. május 11-i szakülésben „a trichináról” tartott értekezése [13: 192]. Ellenfele egy másik medikus, a Bécsben tanuló Ponori Thewrewk Aurél volt – ma már inkább Török Aurélként ismerjük (1842–1912) –, s vitájuk a „fonalócról” (trichináról) a *Gyógyászat* hasábjain zajlott.

A „Szinnyei” szerint Szabadföldi 1867. március végén Galíciában⁹ hunyt el, „hol mint katonai főorvos tartózkodott” [14]. Korrigálnunk kell azonban Sinnyei azon adatát, miszerint csupán a *Hasonszenvi Lapok* 4. száma szentelt emlékének egy rövid nekrológot. Az *Orvosi Hetilap* 1867. április 1-én megjelent 16. számának Vegyesek rovatában (287. hasáb) ez olvasható:

„†Szabadföldy Mihály tr., cs. k. tábori főorvos, egyetemünk növendéke, több jeles eredeti dolgozata által ismert író, Galíciában a múlt hóban meghalálozott.”

A Semmelweis Emlékév alkalom arra, hogy egyik tanítványára, a Semmelweis-tant tankönyvi adattá előléptető Szabadföldi Mihályra is méltóképpen emlékezzünk.

⁷ Tengeri nyúl (*Lepus variabilis* Pall.) vagy havasi nyúl (A Pallas nagy lexikona, XVI. kötet, 1897, 88).

⁸ Iblany: a jód rossz magyar neve (A Pallas nagy lexikona, IX. kötet, 1895, 529).

⁹ Galícia, szépapáink Gácsországa, történelmi terület a Kárpátok északi előterében, 1386-tól a Lengyel Királyság, majd 1772 és 1919 között a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia része. Szabadföldi tehát „hazai” földön hunyt el.

Irodalom

- [1] Semmelweis I. The Etiology, Concept and Prophylaxis of Child-bed Fever. (Transl. Rákóczi K.) [A gyermekágyi láz kóroktana, fogalma és megelőzése. (Fordította: Rákóczi K.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.] Eredeti kiadás: Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers. Von Ignaz Philipp Semmelweis. C.A. Hartleben's Verlags-Expedition, Pest, Wien und Leipzig, 1861. [Hungarian]
- [2] Földvári. Book review. [Könyvismertetés.] *Gyógyászat* 1861; 1: 10–11. [Hungarian]
- [3] Benedek I. Semmelweis and his era. [Semmelweis és kora.] Gondolat Kiadó, Budapest, 1967. [Hungarian]
- [4] Markusovszky L. Feuilleton. [Tárcza.] *Orv Hetil.* 1865; 9: 551–552. [Hungarian]
- [5] –a–. Book review. [Könyvismertetés.] *Orv Hetil.* 1865; 9: 596. [Hungarian]
- [6] –a–. Book review. [Könyvismertetés.] *Orv Hetil.* 1864; 8: 324–325. [Hungarian]
- [7] Balogh K. Case history of an ovarian cyst. II. Histological structure and evolution history of the ovarian cyst. [Petefészek-tömlő egy esetének körleírása. II. A petefészek-tömlő szöveti szerkezete és fejlődési története.] *Orv Hetil.* 1863; 7: 963–968. [Hungarian]
- [8] Szabadföldi M. Manual for medical practitioners. [A gyakorlati orvostan kézikönyve.] Heckenast, Pest, 1865. [Hungarian]
- [9] György T. Medical Bibliography of Hungary 1742–1899. [Magyarország orvosi bibliográfiája 1742–1899.] Athenaeum, Budapest, 1900; p. 91. [Hungarian]
- [10] Hőgyes E. (ed.) Memory book of the past and presence of the Medical Faculty of the Royal Hungarian University of Budapest. [Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem múltjáról és jelenéről.] Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1896. [Hungarian]
- [11] Szabadföldi M. The jury's sentence of death against two persons accused of poisoning and subsequent proof that there was no poisoning. [Esküdszéki halálos ítélet két mérgezéssel vádolt egyén ellen s annak utólagos kimutatása, hogy mérgezés nem történt.] *Orv Hetil.* 1863; 7: 392–395, 414–416. [Hungarian]
- [12] Szabadföldi M. Natural history of inflammation. [A lob természetani leírása.] *Orv Hetil.* 1863; 7: 627–633, 651–655, 672–675. [Hungarian]
- [13] Kátai G. History of the Royal Hungarian Natural History Association, from foundation up to present. [A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története alapításától fogva máig.] Pest, 1868. [Hungarian]
- [14] Sinnyei J. Life and works of Hungarian writers. Vol. XIII. [Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet.] Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1909; pp. 151–152. [Hungarian]

(Kiss László dr.,
SK-93 008 *Csilizradvány 284.*, Szlovákia
e-mail: kiss.agi@panelnet.sk)